

Nanne Streekstra

Melancholie in de zeventiende eeuw

Dokters, denkers en dichters

In dit extra lange thema-artikel beschrijft Nanne Streekstra de ontwikkeling van het melancholieconcept in de literatuur van de vroegmoderne tijd. Tegen de achtergrond van internationale opvattingen en invloeden schetst hij de neerslag van de melancholische denk- en gevoelswereld bij een aantal Nederlandse auteurs, zowel in hun werk als in hun persoonlijk leven.

Melancholy is het element der goede verstanden, en de moeder der wijsheyd; maer zomtijds oock van uytsporigheyd, en quade spronghen.

Johan de Brune, 1657¹

Een spoor van zwaarmoedigheid en depressie

Zwaarmoedigheid, melancholie en depressiviteit, het zijn sleutelwoorden die een lange geschiedenis achter zich hebben, maar in de moderne tijd met de regelmaat van de klok telkens weer opduiken en zich met name aandienen binnen het domein van de literatuur. Toen bekend werd dat de P.C. Hooftprijs 2007 zou worden toegekend aan de schrijver Maarten Biesheuvel, was zijn eerste reactie: 'Ik ben hier zo blij mee. Dit is mooi voor iemand die depressief is.' En, om aan te geven dat het een ernstige kwestie betreft, vervolgde hij: 'Vanaf 1966 ben ik depressief. Ik had last van godsdienstwaanzin en ben opgenomen. (...) Ik ben vier maanden depressief, dan volgt een goede maand. Zo gaat dat al mijn hele leven.'² De Nederlandse literatuur kent wel meer van zulke 'depressieve' auteurs. De bekendste uit de twintigste eeuw is ongetwijfeld Simon Vestdijk en het wekt daarom geen

1 Johan de Brune, *Bancket-werck van Goede Gedachten* (Middelburg 1657) 162.

2 'Dit is mooi voor iemand die depressief is', *NRC Handelsblad*, 16-17 december 2006.

verbazing dat zijn laatste biograaf aan Vestdijks 'recidiverende depressie' zelfs een apart hoofdstuk wijdde.³ Een stap verder vormt het bewerken van dit onderwerp in boekvorm. Als auteurs hun eigen depressie tot hoofdthema van een boek maken, wordt de lezer zicht geboden op de materie van binnen uit. De wereldstandaard voor dit soort werken vormt sinds 1990 het non-fictieboek *Darkness visible* van de hand van de in 2006 overleden Amerikaanse schrijver William Styron, die eerder bekendheid verwierf door zijn (fraai verfilmde) boek *Sophie's Choice*. Styron raakte in 1985 in een aanhoudende depressie toen hij afkickte van een alcoholverslaving, maar *Darkness visible* bracht hem daarbij geen baat.

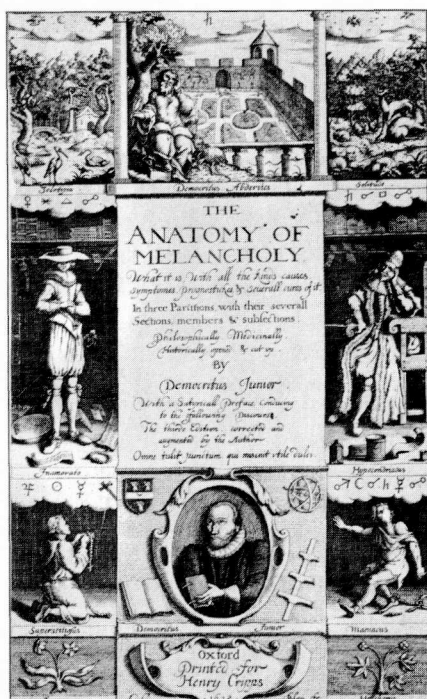
Is het autobiografische geschrift afkomstig van een professioneel deskundige, dan is het extra informatief. In 1988 baarde een alom bekende hoogleraar in de psychiatrie enig opzien met een autobiografisch relaas over zijn eigen ziektegeschiedenis. In *Ver heen* legt Prof. dr. P.C. Kuiper, auteur van veel gebruikte leerboeken als *Hoofdsom der psychiatrie* en *nieuwe neurosenleer*, getuigenis af van zijn leven in het teken van 'psychotische depressie', waarbij angsten en wanen een grote rol spelen.⁴ De beschrijving van die angsten en wanen sluit goed aan bij wat bekend is over het ziektebeeld van de 'melancholie' in de zestiende en zeventiende eeuw in West-Europa. De lijn van Biesheuvel, Vestdijk, Styron en Kuiper, hoe heterogeen ook ingekleurd met een veelheid van afzonderlijke elementen, kan door de tijd heen verbonden worden met figuren uit het begin van de Vroegmoderne tijd, met als opvallendste en bekendste vertegenwoordiger in de Nederlanden de geleerde literator Caspar Barlaeus (1584-1648).

Anders dan in de oudere literatuur van de ons omringende landen, zoals die van Frankrijk of Engeland, kent de Nederlandse letterkunde uit die tijd niet zo veel gevallen van schrijvers met een typisch 'melancholisch' of 'depressief' facet. Bekende overzichts- en naslagwerken op het gebied van de Engelse letterkunde zoals *The Oxford companion to English literature* vermelden met een zekere kordaatheid dat sommige auteurs aan 'melancholie' geleden hebben en gaan er daarbij van uit, dat dit ziektebeeld geen nadere toelichting behoeft. Een helder voorbeeld is de welbekende Samuel Johnson (1709-1784) over wie Drabble opmerkt: '(...) he appears to have suffered acute mental stress; bouts of melancholia were to recur in later life and gave him much sympathy with those similarly afflicted (...)'.⁵ Bij

3 Wim Hazeu, *Vestdijk: een biografie* (Amsterdam 2005) H. 26.

4 P.C. Kuiper, *Ver heen. Verslag van een depressie* ('s-Gravenhage 1988).

5 Margaret Drabble, *The Oxford companion to English literature* (5e druk; Oxford 1985) 513.

Titelpagina van Robert Burtons *The Anatomy of Melancholy* (bron: 4^e druk, Oxford 1632).

van Robert Burton (1577-1640), waarvan de eerste druk in 1621 verscheen.⁸ Gedurende de eerste helft van de zeventiende eeuw verschenen er vijf, gaandeweg steeds omvangrijkere edities (van 1621 tot 1638) en postuum volgden er nog drie (1651 tot 1676). De eerste reeks had het karakter van ‘a work in progress,’⁹ waarvan de invloed – ondanks de zwaarwichtige presentatie¹⁰ – nauwelijks overschat kan worden.

‘those similarly afflicted’ betreft het minder bekende figuren uit de literaire wereld zoals William Collins (1721-1759) die goed is voor: ‘Thereafter he suffered increasingly from severe melancholia, and died in Chichester (...)’⁶ en Christopher Smart (1722-1771) bij wie het er niet minder ernstig aan toeging: ‘in 1756 Smart was dangerously ill, and a year later he was admitted to a hospital for the insane; he spent the years 1759-63 in a private home for the insane in Bethnal Green.’⁷

Hoewel Johnson, Collins en Smart allen in de achttiende eeuw thuishoren, is er een onmiskenbaar verband met het melancholie-discours uit de zeventiende eeuw in Engeland, waarbij één allesoverheersend boek het referentiepunt was: *The anatomy of melancholy*

6 Ibidem, 215.

7 Ibidem, 911.

8 De meest recente wetenschappelijke uitgave van Burtons *Anatomy of melancholy* is de grote zesdelige (‘Clarendon’) editie van Th.C. Faulkner, N.K. Kiessling en R.L. Blair, Oxford 1989 – 2000; dl. 1 – 3 geeft de tekst, dl. 4 – 6 bestaat uit commentaar.

9 Ibidem, I, Lii.

10 Burtons verhandeling is buitengewoon omvangrijk: de eerste druk was in quarto-formaat en telde 880 pagina’s, de vijfde was in folio en had een omvang van 840 pagina’s. Zie: P.J. Smith *Bibliographia Burtoniana* (London en Oxford 1931) 80-88 en Faulkner e.a., *Anatomy of melancholy*, xlv-xlviii.

De Nederlandse zeventiende eeuw heeft het zonder een dergelijk boek moeten stellen en het heeft er alle schijn van dat de melancholie als fenomeen bij ons minder centraal heeft gestaan. Dat neemt niet weg, dat het verschijnsel melancholie of 'swaarmoedigheyt' in een aantal geschriften de nodige aandacht heeft gekregen, waarbij er een typisch medische kant en een filosofisch-essayistische kant valt te onderscheiden. In een beperkt aantal literaire teksten is eveneens de neerslag van kwesties rond melancholie aan te wijzen. In hoeverre onze dichters zelf, al dan niet heel incidenteel, aan melancholie ten prooi zijn gevallen, is een vraagstuk dat een behoedzame benadering vereist. In alle gevallen is het van belang nauwkeurig vast te stellen wat nu precies bedoeld werd met melancholie of zwaarmoedigheid. Dat daarbij meerdere betekenissen en nuanceringen door elkaar lijken te lopen, maakt het beeld complex, maar daarom nog niet minder boeiend.

Zestiende-eeuws taalgebruik: Anna Bijns en Coornhert

Waar Schenkeveld-van der Dussen haar monumentale overzichtswerk over schrijvende vrouwen in de Vroegmoderne tijd laat beginnen met Anna Bijns (1493-1575) en daarbij als tweede tekst Refereyn xxxviii kiest, doet zich een mooie gelegenheid voor het gebruik van het woord *melancolyen* na te gaan in de context van het midden van de zestiende eeuw, een periode van het begin van de overgang van oud naar nieuw, en hier dus al bij 'nieuw' ondergebracht.¹¹ De oorspronkelijke tekst van de eerste strofe heeft de volgende aanvangsregels:

Onlanx bezwaert zynde met melancolyen,
De sinnen becommert, / thoof vol phantasyen,
Van als overlegghende / in myn ghedachte,
Quam my weynich te voren / dat mocht verblyen,
Aensiende de werelt / nu ten tyen,
Zynde vol verdriets; (...) ¹²

Hoewel Anna Bijns op de drempel van de nieuwe tijd wordt gesitueerd, is haar *melancolyen* nog stevig verankerd in de traditie van het Middelned-

11 Riet Schenkeveld-van der Dussen (ed.) *Met en zonder lauwerkrans. Schrijvende vrouwen uit de vroegmoderne tijd 1550-1850: van Anna Bijns tot Elise van Calcar* (Amsterdam 1997).

12 De hier gegeven tekst is die volgens E.H. Soens, in: *Leuvense Bijdragen* 4 (1900-1902) 337; in *Met en zonder lauwerkrans* (p. 109) is Anna Bijns' tekst overgezet in gemoderniseerde spelling.

erlandse woordgebruik. *Melancholie* (ook wel *merancolie*) en de afleidingen daarvan zoals *melancolijc* of *melancolioos* moeten hier in verband gebracht worden met betekenisnoties als 'droefgeestigheid, somberheid, bedruktheid'. Een hoogfrequente categorie omgevingswoorden bij *melancholie* zijn woorden die zwaarte uitdrukken: *bezwaert* in de eerste regel hierboven en bijvoorbeeld *zwaer* in *Tspel vanden Berch*, een kort toneelstukje van de zestiende-eeuwse rederijker Cornelis Everaert:

Om vrucht te bedryuen / en hebbic gheen macht
Dach noch nacht / als merancolye die zwaer es
Jnt herte eenpaer es.¹³

Dezelfde combinatie van melancholie en fantasie die Anna Bijns hanteert (en óók nog *swaer*), keert enige decennia later terug in een gedicht van Jan van der Noot (circa 1539 - ca.1600) die met *Het Bosken en Het Theatre* (1570) de Nederlandse Renaissance inluidt:

Sy en scheen niet vrolyck aen heur ghelaet,
Maer droeue en swaer, en vol melancolye,
Latende t'hoofd hanghen deur fantasye.¹⁴

Swaer heeft hier de betekenisnuance 'ernstig'. Dat *fantasye* hier niet 'fantasie, verbeelding' kan betekenen blijkt overduidelijk uit het verband; in aanmerking komen 'zwaarmoedigheid',¹⁵ 'neerslachtigheid', 'mistroostige overpeinzing', 'sombere gedachte' en 'tobberij'. Het woord *fantasye* heeft bij Van der Noot dus hetzelfde betekenselement dat ook in *melancolye* ligt besloten. Dit gebruik is zeker niet exclusief; ook Cornelis Everaert bezigde het zo al eerder in *Tspel van Een Sanders Welvaren*:

Tverstant es bedwelmt / redene es besweken
By welcke ghebreken / jc moet belyden
Es thooft vul fantasyen jn allen zyden.¹⁶

Bij het fragment van Anna Bijns kan men eveneens kiezen voor een soortgelijke lezing; de aansluiting bij *De sinnen becommert* ('het gemoed/de geest

13 C. Everaert, *Spelen van Cornelis Everaert*, J.W.Muller en L. Scharpé ed. (Leiden 1920) 489.

14 Jan van der Noot, *Het bosken en het theatre*, W.A.P. Smit ed. (Amsterdam 1953/Utrecht 1979) 125.

15 Deze woordverklaring geeft de annotatie in de editie-Smit.

16 Everaert, *Spelen van Cornelis Everaert*, 58.

belast/bezwaard') is dan onproblematisch. Wat hier voor *fantasye* is opgemerkt, geldt overigens evenzeer voor andere woorden uit hetzelfde woordveld. *Mijmerij* en *mijmering* kunnen bijvoorbeeld in het oudere Nederlands ook heel goed 'vlaag van melancholie' en 'zinsverbijstering' betekenen. De *melancolye* beperkt zich ondertussen tot een (niet uitzonderlijk gemarkeerde) vorm van somberheid, en heeft nog geen nieuwere en pregnantere betekenis die verband houdt met een specifieke 'zwartgalligheid' ten gevolge van de invloed van de 'zwarte gal'.

Bij het bepalen van de juiste betekenisnuance van *melancolye* en, in samenhang daarmee *fantasye*, is het van enig belang rekening te houden met de verschillen tussen de zuidelijke Nederlanden en de noordelijke gewesten. Anna Bijns, Cornelis Everaert en Jan van der Noot hebben allen een Zuid-Nederlandse achtergrond, respectievelijk Antwerpen, Brugge en wederom Antwerpen. De woordkeus van de zuidelijke rederijders vertoont invloeden van het Frans en het Nederlandse *melancolye* houdt rechtstreeks verband met het Franse *mélancolie*. In het taalgebruik van sommige Noord-Nederlandse auteurs in het laatste kwart van de zestiende eeuw is er een tendens juist 'Hollandse' woorden te gebruiken. Het is daarbij opmerkelijk dat *swaarmoedigheyt* precies dezelfde gebruikswaarde heeft als *melancolye* in de eerder genoemde teksten. Nog opmerkelijker is dat vervolgens in de zeventiende eeuw beide woorden naast elkaar gebruikt bleven worden en zowel betrekking konden hebben op 'somerheid' als op 'specifieke zwartgalligheid'. Voor voorbeelden van 'zwaarmoedigheid' in de late zestiende eeuw – om het hier nog even bij te laten – vormt het werk van Coornhert een interessante bron.

In de categorie moraal-filosofische studies is de *Zedekunst* van de Amsterdamse Haarlemmer Dirk Volkertszoon Coornhert (1522-1590) zonder meer aan te merken als een meesterwerk.¹⁷ Zijn in 1586 verschenen *Zedekunst dat is wellevenskunste* is de oudste ethica in onze volkstaal.¹⁸ Het zeer systematisch opgezette geschrift schetst de weg waarlangs de lezer een staat van (betrekkelijke) volmaaktheid kan bereiken; de door de leer der Stoa beïnvloede denker met een Christelijk uitgangspunt analyseert daartoe ongeveer alle menselijke strevingen en zielenroerselen. Veel plaats is daarbij ingeruimd voor de beschrijving van gemoedsbelevingen en geestelijk wel-

17 Zie voor de recentste (en meest uitgebreide) monografie over Coornhert: H. Bongers, *Leven en werk van D.V. Coornhert* (Amsterdam 1978).

18 Een nieuwe editie is die van B. Becker, *Zedekunst dat is wellevenskunste* (Leiden 1942/Utrecht 1982).

bevinden. In het vijfde hoofdstuk¹⁹ van het vijfde 'boek' gaat hij uitvoerig in op de *Ghelyckmoedicheyd*, een mentale staat waar hij als neo-stoïcijnse denker zeer positief tegenover staat. *Ghelyckmoedicheyd* - in combinatie met *Stantvasticheyd*, die in hoofdstuk negen wordt beschreven, al snel in de buurt komend van 'constantia' - is volgens Coornhert

een starckheyt des ghemoeds, desselfs gherustheyt in alle stillicheyt bewarende. Men maghse oock noemen een welgheoeffende krachte die bescheydelyck ('verstandig') de hertstochten beheert met bezatichde ('kalmte') gherustheyt.²⁰

Het 'seste hoofdstuck' dat direct op de *Ghelyckmoedicheyd* volgt, is dat van de *Zwaarmoedicheyd*.²¹ Over de *truerighe zwaarmoedicheyd* schrijft Coornhert:

1. Edel ende heylzaam is dan de vruchte vande ghelyckmoedicheyd, zo nu is ghezien, maar snode ende quetselyck ('schadelijk') ist ghevolgh vande truerighe zwaarmoedicheyd. Die is een zwackheyt des ghemoeds, daar door ('waardoor') 'tzelve lichtelyck ('gemakkelijk') werdt ('wordt') verstoort of ontrust. 2. Zy is byden onwyzen luyden ('mensen'). Want ghelyck die ziecke lichamen noch hetten ('hitte') noch koud, zo en kunnen deze ongezonde herten noch voorspoet noch teghenspoet draghen. (...) 26. Zo is dan het zot begheren ende het onrecht leven nootlycke ('onvermijdelijke') oorzaak vande zwaarmoedicheyd.

In het zevende hoofdstuk stelt Coornhert dat de 'zwaarmoedicheyd moet ruymen ('verdwijnen') uytten mensche daar ('waar') de ghelyckmoedighe lydzzaamheyt inne komt'.²² In zijn visie is dus (*truerighe*) *zwaarmoedicheyd* een gemoeds- of geestestoestand die op voet van gelijkheid, maar wel contrastief, aan de orde kan worden gesteld met *ghelyckmoedicheyd* en *lydzzaamheyd*. Coornhert vertrouwt hier op de kracht van de rede en veronderstelt dus dat vormen van gedrag kunnen worden beïnvloed door inzicht en ziet (*truerighe*) *zwaarmoedicheyd* als een gevolg van onverstandig handelen, waarvoor zeker een remedie voorhanden is. De *zwaarmoedicheyd* is weliswaar een *zwackheyt des ghemoeds*, maar meer dan 'sombere bedruktheid', eventueel 'verslagenheid', heeft Coornhert hier niet op het oog. De andere, pregnante lezing van zwaarmoedigheid die later zo vaak bedoeld wordt, is

19 Ibidem, 348-358.

20 Ibidem, 348.

21 Ibidem, 358-362.

22 Ibidem, 362.

hier nog niet aanwezig. Melancholie als *het element der goede verstanden of de moeder der wijsheid*, zoals De Brune zeven decennia later noteert, verdraagt zich ook heel slecht met de *onwyzen luyden* in Coornherts tekst.

Rond 1600: Montaigne, Van Mander, Laurentius en Bright

Terwijl in 1586 de *Zedekunst* van de pers rolde, werd er in het buitenland door niemand minder dan Michel de Montaigne (1533-1592) druk gewerkt aan een nieuwe editie van zijn *Essais*, waarvan de eerste versie in 1580 al het licht had gezien. Montaignes levenswerk vormt een unicum in de literatuurgeschiedenis; de *essais* ('proefnemingen') gaan uit van zijn persoonlijke levenservaringen en bevatten daarom autobiografische elementen, maar zijn desondanks geen memoires. Ze vormen eerder een 'open', weinig gestructureerd oeuvre, waarin de zelfkennis centraal staat maar tegelijk zeer uiteenlopende onderwerpen aan de orde komen, telkens gerelateerd aan opvattingen van tijdgenoten en de klassieke auteurs uit de oudheid. De invloed van de *Essais* is ook in de Nederlanden groot geweest: van P.C. Hooft is bijvoorbeeld bekend dat hij diepgaand gevormd is door de ideeën van Montaigne.²³ Coornhert had daarentegen geen bewondering voor de scepticus Montaigne. Hij achtte zijn opvattingen over weten en twijfelen 'verderflycke paradoxen'.²⁴ De zeventiende-eeuwse medicus Van Beverwijck, die hierna nog verder aan de orde zal komen, gaat zelfs in een apart uitgegeven geschrift op 27 (geneeskundig getinte) discussiepunten in debat met Montaigne.²⁵ De figuur van Montaigne is interessant omdat hij in de *Essais* er blijk van geeft affiniteit te hebben met een 'moderne' vorm van melancholie en daar ook vanuit een persoonlijke ondervinding bij betrokken te zijn. In zijn belangwekkende studie over Montaigne en melancholie²⁶ stelt Screech dat Montaigne te lijden had van 'melancholy humour. By way of escape he started to write'.²⁷ Montaigne vermeldt ook zelf de rol van de melancholie bij de totstandkoming van zijn werk in het achtste hoofdstuk van Boek II:

23 Zie: F. Veenstra, *Bijdrage tot de kennis van de invloeden op Hooft* (Assen 1946) 24-143.

24 H. Bonger, *Leven en werk van D.V. Coornhert*, 119.

25 Johan van Beverwijck, *Lof der Medicine, ofte Genees-konste* (s.n. 1642).

26 M.A. Screech, *Montaigne & melancholy: the wisdom of the essays* (London 1983).

27 Ibidem, 65.

Het was een stemming van zwaarmoedigheid, een stemming dus die zeer strijdig is met mijn natuurlijke geaardheid en veroorzaakt werd door de treurnis van het eenzame bestaan waarin ik me enkele jaren geleden geworpen heb, waardoor ik me de illusie in het hoofd gehaald heb me met schrijven in te laten.²⁸

Screech wijst erop dat *resverie* hier niet 'vague dreaming', maar 'mad frenzy' betekent. Hij geeft uiteindelijk het volgende samenvattende beeld:

Het was een stemming van zwaarmoedigheid ('une humeur melancholique'), een stemming dus die zeer strijdig is met mijn natuurlijke geaardheid ('ma complexion naturelle') en veroorzaakt werd door de treurnis van het eenzame bestaan waarin ik me enkele jaren geleden geworpen heb, waardoor ik me de illusie ('ceste resverie') in het hoofd gehaald heb me met schrijven in te laten.²⁹

Met Montaigne komt hier een andere, meer specifieke kant van 'melancholie' in beeld die alles te maken heeft met de leer der humores of lichaamssappen, die uit de klassieke oudheid stamt en in de Renaissance een internationale opbloei liet zien. De vier temperamenten, waarvan *melancholisch* er één was, werden in verband gebracht met deze lichaamsvochten en hun onderlinge verhouding. Bij verstoring van het evenwicht dreigde een geestelijke ontwijking: de kwaal van de melancholie. Deze laatste, nogal complexe verbinding wordt in de loop van de zeventiende eeuw ook in Nederland als concept gemeengoed onder de schrijvende elite, waarbij men denken kan aan de medicus Van Beverwijck en de moraal-filosofische essayist De Brune. Rond 1600 geven de geschriften van Nederlandse auteurs aan dat het vertrekpunt van de temperamentenleer in elk geval al stevig ingeburgerd was en zelfs geen toelichting behoefde. Een overtuigend voorbeeld is Van Mander.

De schilder, literator en veelzijdige kunstkenner Karel van Mander (1548-1606) geeft in zijn vermaarde *Schilder-boeck* uit 1604 naast de beschrijving van vele kunstenaarslevens ook een inleiding in de algemene theorie van de schilderkunst (*De Grondt der Edel vry Schilder-const*) en brengt bij de kleurenleer (*Bediedinghen* ('betekenissen') *der Verwen* ('kleuren'), *watter mede beteykent can worden*) een analogierelatie aan tussen de diverse kleuren en

28 Het citaat is uit de Nederlandse vertaling van Frank de Graaff, *Michel de Montaigne: Essays* (Amsterdam 1997) 449.

29 Ibidem, 66; een nadere toelichting bij *adust*, betrekking hebbend op 'verbrande gal', volgt hieronder nog op pagina 318-319.

andere zaken, zoals de elementen en de jaargetijden.³⁰ De vier temperamenten worden daarbij in één adem genoemd:

Vier aerden oft Mensch complexien blijcken
Oock vier verwen ghelijck, eerst den Sanguijnen
Vol bloedts by t'Roodt, by t'Blauw den Colerijcken
Corselen, en by t'Wit den Flegmatijcken
Flumich en snoterich t'allen termijnen,
By t'Swart den swaermoedighen droef in't schijnen.³¹

Sanguïnisch (betrekking hebbend op bloed), cholerisch (gele gal), flegmatisch (slijm) en melancholisch (zwarte gal) zijn hier alle present.

Zodra de melancholie naar het ziekelijke doorslaat, is er sprake van een serieuze aandoening met ernstige gevolgen. Zich richtend op het grensgebied tussen sterk prominente melancholie als persoonlijkheidskenmerk en 'ziekelijke' melancholie als aandoening, trachtten in de late zestiende eeuw meerdere auteurs te komen tot alomvattende geschriften, waarin beide kanten naar believen aan bod konden komen. Toonaangevende schrijvers van zulke doorwrochte traktaten bevonden zich nauwelijks in Nederland, maar wel in Frankrijk en Engeland. Met name de Franse arts André du Laurens (ca. 1560-1609), ook wel bekend onder zijn gelatiniseerde naam Laurentius, zette de toon met zijn *Discourse de la melancholie*, waarvan de Engelse vertaling in 1599 gretig aftrek vond in een land dat gefascineerd was door melancholie.³² De Latijnse versie onder de titel *Tractatus de Melancholia* gold als een standaardwerk in de zeventiende eeuw.³³ Nog voordat de vertaling van Du Laurens was verschenen, was Engeland al voorzien van een traktaat van eigen bodem. In 1586, hetzelfde jaar als dat van de *Zedekunst*, publiceerde Timothie Bright (1550-1615) zijn verhandeling over melancholie.³⁴ In zijn *Anatomy of Melancholy* verwijst Burton naar Brights *Treatise*; de *Anatomy*

30 Carel van Mander, *Het Schilder-Boeck* (Haarlem 1604). Ook beschikbaar in hedendaags Nederlands: A.F. Mirande en G.S. Overdiep (Amsterdam 1936) en J.L. de Jong et al. (Amsterdam 1995).

31 Carel van Mander, *Het Schilder-Boeck*, Fol. 54 v.

32 Andreas Laurentius, *A Discourse on the Preservation of Sight: of Melancholike Diseases* (Londen 1599).

33 Zie bijvoorbeeld: 'De Melancholia libri II', in: *Opera Therapeutica*, vol. II (Frankfurt 1627).

34 Timothie Bright, *A Treatise of Melancholy* (Londen 1568). Secties uit dit werk werden herdrukt in: Jennifer Radden ed., *The Nature of Melancholy* (Oxford 2000) 121-128.

is zelfs voor een deel gemodelleerd naar dit werk.³⁵ Het is goed mogelijk dat Shakespeare zich heeft laten inspireren door Brights *Treatise* bij het vormgeven van bepaalde passages in zijn stukken. Niet voor niets spreekt Lawrence Babb over de 'Elizabethan Malady' in de Engelse literatuur van die tijd; de melancholie begint duidelijke sporen na te laten in de letterkundige werken.³⁶ Was Laurentius nog een auteur vanuit de medische professie, bij de medicus Bright komen ook andere interesses, vooral religieuze, naar voren. Robert Burton die tenslotte de apotheose op dit gebied zou vervaardigen, verwierf theologische en filosofische graden en was beroepshalve werkzaam als geestelijke en bibliothecaris, maar vond het als niet-medicus geen probleem het onderwerp uitputtend te behandelen en daarbij te streven naar 'the last word'.³⁷ In het zestiende-eeuwse Nederland kan slechts één auteur aangewezen worden die expliciet over melancholie schreef, de Zierikzeese arts Levinus Lemnius, in het dagelijkse leven ook wel Lieven Lemse (1505-1568) geheten. Over het leven van Lemnius is het een en ander bekend,³⁸ en met recht vermeldt Meertens hem ook in zijn grote overzichtswerk over het intellectuele leven van Zeeland in die periode.³⁹ In de loop der jaren verkrijgt Lemnius een zekere internationale uitstraling. Meertens merkt daarover op: 'Van zijn vele werken, alle in uitmuntend Latijn geschreven, werd vooral zijn verhandeling over de verborgen krachten der natuur bekend; een eeuw lang werd deze telkens herdrukt en in het Duits, het Engels, het Frans en het Italiaans vertaald.'⁴⁰ De hier bedoelde verhandeling droeg de titel *Occulta naturae miracula*⁴¹ die later in de vermeerderde herdruk gewijzigd werd in *De miraculis occultis naturae*.⁴² Lemnius' paradepaardje ging niet uitsluitend over melancholie, maar bevatte bijvoorbeeld ook een hoofdstuk over de geschiedenis van Zeeland. Het is veelzeggend dat Meertens de figuur van Lemnius situeert in het 'wetenschappelijk en letterkundig leven onder invloed van het Humanisme'. Lemnius is een exponent van een bredere en

35 Jennifer Radden ed., *Ibidem*, 119.

36 L. Babb, *The Elizabethan Malady: A Study of Melancholia in English Literature from 1580 to 1642* (East Lansing, MI 1951).

37 J.B. Bamborough in de 'Introduction' van Faulkner, *Anatomy of melancholy*, xxv.

38 F. Nagtglas, 'Levinus Lemnius in Zierikzee in de eerste helft der zestiende eeuw', in: *Zeeuwsch jaarboekje en Middelburgsche naamwijzer* (1869) 3-32.

39 P.J. Meertens, *Letterkundig leven in Zeeland in de zestiende en de eerste helft der zeventiende eeuw* (Amsterdam 1943).

40 *Ibidem* 39.

41 Levinus Lemnius, *Occulta naturae miracula* (Antwerpen 1559).

42 Idem, *De miraculis occultis naturae* (Frankfurt 1564).

erudiete stroom die zich in de zestiende eeuw in heel Europa gaat manifesteren. De medische en de filosofisch-humanistische component lopen als het ware incidenteel in elkaar over. Gelet op het jaar van verschijnen van zijn verhandeling is Lemnius' aandacht voor melancholie zeker aan de vroege kant en het is denkbaar dat zijn studie te Leuven daar deels debet aan is. Qua gedachtegoed past hij bij Laurentius en Bright, maar onze literaire bedrijvigheid rond 1600 vertoont nog niet de sporen van zijn geschrift. Pas in de zeventiende eeuw zou hij met anderen het decor vormen waartegen zich de melancholie gaat aftekenen.

Een medicus en een essayist: Van Beverwijck en De Brune

In de eerste helft van de zeventiende eeuw hebben schrijvende artsen de neiging essayistiek te bedrijven en essayisten de gewoonte medische onderwerpen aan te snijden. De afbakening tussen de disciplines was niet zo strikt en elke auteur wilde graag het klassieke repertoire citeren van Cicero tot Seneca en van Aristoteles tot Ovidius. Direct of indirect is ook Montaigne sterk favoriet, en soms komt de oudheid op evidente wijze tot leven via de al dan niet verzwegen *Essais*. Louis de Casaneuve, lijfarts van de Franse koning Hendrik IV, legde zich toe op de interpretatie van de symboliek van medische emblemata en bedrijft daarmee een soort geneeskundige emblematiek, een literair genre dat ook in Nederland aan het begin van de zeventiende eeuw buitengewoon populair begon te worden. Een onderwerp als melancholie past goed binnen een dergelijke opzet en Ludovicus a Casanova (zoals hij zich in zijn Latijnse geschriften noemde) maakte daarmee goede sier in zijn *Hieroglyphica et emblemata medica*.⁴³ In Nederland bleef Casanova beperkt tot een kleine lezerskring, maar van de Dordtse schrijvende stadsarts Johan van Beverwijck (1594-1647) kan dat al-lerminst gezegd worden. Van Beverwijck moet gerekend worden tot de 'modernisten' onder de zeventiende-eeuwse geneesheren; hij volgde Harvey's revolutionaire ideeën over de bloedsomloop en schreef een baanbrekende studie over de werking der nieren en het ontstaan van nierstenen. Het gaat te ver Van Beverwijck in detail te bezien tegen de achtergrond van de stand der medische wetenschap in die tijd⁴⁴ en zijn leven en werken in algemene

43 Opgenomen als 'Hieroglyphicorum emblematumque medicorum dodekakrounos', in: I.P. Valerianus ed., *Hieroglyphica* (Lyon 1626).

44 Zie bijvoorbeeld: G.A. Lindeboom, *Geschiedenis van de medische wetenschap in Nederland* (Bussum 1972).

zin aan de orde te stellen, maar zijn *Schat der ongesontheit* uit 1642 vormt een belangwekkende bron van inzicht in de toenmalige benadering van het fenomeen melancholie.⁴⁵

Schat der ongesontheit vormt samen met *Schat der gesontheit* (1636) en *Heel-konste* (1645) zijn Nederlandstalige medische oeuvre.⁴⁶ Het register (de *Bladt-wyser*) van de *Schat der ongesontheit*⁴⁷ verwijst bij *Melancholye* naar *swaermoedigheid*, maar het bedoelde VI Capittel opent weer met een uitgesponnen beschouwing over *Melancholye, ende haer verscheide werckinge*.⁴⁸ Deze eerste sectie vormt bijna de helft van het hele hoofdstuk en de andere zes secties als *Hare Oirsaken*, *Ken-teykenen* of *Genesinge* moeten het met veel minder bladzijden doen. Het hoofdstuk over melancholie vormt een onderdeel van het eerste 'boek', dat over de *sieckten des hoofts* gaat, waarbij de rubriek der aandoeningen van de *herssenstof* ('hersensubstantie') de relevante categorie is. Tal van ongelijksoortige kwalen passeren de revue, zoals afasie, 'kindsheid' en aangeboren of verworven zwakzinnigheid. Dan volgen *Rasernije*, met en zonder koorts. Voor melancholie is, zoals gezegd, een apart hoofdstuk ingeruimd. Volgens Van Beverwijck is melancholie:

een krancksinnigheydt, meestendeel vermengt met schrik, en benautheyt van Herten ('van het hart'), selden met vreught en vermaeck, sonder Coortsche, ontstaende uyt een vaste en verkeerde Inbeeldinge. En gelijk in andere soorten van Rasernye, soo wert ('wordt') oock alhier de Inbeeldinge en 't Verstant beschadicht: maer insonderheyt de Inbeeldinge. Want het Oirdeel der Melancholijcken staet dickwils een dingh(en) de(r) verkeerde Inbeeldinge toe, en de Melancholijcken nemen voor waer aen, dat valsch ('onjuist') is, daer ('waar') sy in andere saken wel ('goed') ende wijslick oirdeelen.⁴⁹

Het gebruik van de term *inbeeldinge* is hier cruciaal, maar ook weinig helder.

45 In zijn proefschrift *Johan van Beverwijck in leven en werken geschetst* (Dordrecht 1910) geeft E.D. Baumann een zeer uitgebreid overzicht van deze materie. Lia van Gemert bespreekt in 'Johan van Beverwijck als "instituut"', *De zeventiende eeuw* 8 (1992), p. 99-106 de vraag hoe Van Beverwijck temidden van andere autoriteiten zichzelf als zodanig opwierp.

46 Een bloemlezing (overgezet in modern Nederlands) verscheen in 1992: L. van Gemert (samenstell.) *Johan van Beverwijck. De schat der gezondheid* (Amsterdam z.t.).

47 Johan van Beverwijck, *Schat der ongesontheit, ofte Genees-konste van de sieckten (...) Verciert met met historyen (...) mitsgaders met verssen door Jacob Cats* (Amsterdam 1647).

48 Ibidem, 422-440.

49 Ibidem, 424.

Van Beverwijck bedoelt vermoedelijk achtereenvolgens 'inbeelding, waan-voorstelling', twee maal 'voorstellingsvermogen' en opnieuw 'inbeelding'. Angsten (*schrik en benautheit*) en wanen, maar geen koorts dus. Het betoog wordt geïllustreerd met reeksen praktijkgevallen, dikwijls ontleend aan de klassieke literatuur, soms ook aan medische werken van anderen, met name de al genoemde Lemnius, en soms ook weer Montaigne. De voorbeelden bij de *verscheyde werckinge* en de *genesinge* zijn onalledaags en frapperend, maar lijken in deze circuits van geleerden telkens 'gerecycled' te worden. De gevalsbeschrijving van de patiënt die zichzelf als bestaand uit glas ervaart ('glas-waan') is een standaard item dat als literair motief een eigen leven gaat leiden. Miguel de Cervantes maakt de glas-waan tot hoofdthema van zijn novelle *El licenciado vidriera* uit 1613 en de Nederlandse dichter Westerbeaen (die nog ter sprake komt) brengt deze waan ook te pas in een van zijn gedichten.⁵⁰ Baumann stelt vanuit een vroeg twintigste-eeuws medisch perspectief vast dat Van Beverwijcks voorbeelden een mengelmoes van psychische aandoeningen vormen, die ten dele onder de hallucinaties en grootheidswaanzin, ten dele onder de hysterie, maar voor een ander deel wel degelijk onder de affectieve melancholie zouden vallen.⁵¹ De therapie die Van Beverwijck aanbeveelt, bestaat onder andere uit purgaties, clysmata, slaapmiddelen, nieskruid en een aangepaste leefwijze, waarbij ook muziek een rol speelt. De oorzaak van melancholie (en trouwens ook van *Mania* of *Dulligheyt*, 'dolheid') moet gezocht worden in de *swarte ende verbrande Gal*; met deze zienswijze plaatst Van Beverwijck zich niet alleen in de lange traditie van de leer der humores, maar specificceert hij tevens de medische uitwerking ervan.

Swarte ende verbrande Gal is in feite een combinatie van twee zaken: zwarte gal, bekend uit de temperamentenleer, maar als substantie gevaarlijk als er een overschot is en de overtollige zwarte gal niet door de milt geabsorbeerd kan worden, en *verbrande gal*, in de internationale literatuur aangeduid als 'burnt melancholy' leidend tot 'melancholy adust', de grote zorg van Robert Burton. Verbrande gal komt in het lichaam vrij bij:

the burning of any of the four primary humours.(...) Burnt melancholy itself produced melancholy adust, but so did burnt bile (choler), burnt phlegm or burnt blood. No matter what a man's natural temperament might be, melancholy madness was always a possibility once the balance

50 'De licentiaat van glas'; als Nederlandse vertaling te vinden in: E. de Bock (vert.) *Miguel de Cervantes Saavedra: Voorbeeldige Novellen* (Amsterdam 1966).

51 Ibidem, 229.

was upset, especially by the burning of his dominant humour. Many assumed that the melancholy humour was more likely to become adust than the other three; this made melancholics particularly inclined to be anxious about madness.⁵²

Het populair geworden systeemdenken van Galenus (ca.129-ca. 200), dat aan Van Beverwijcks medische geschriften ten grondslag ligt, met zijn intrigerende verbanden met allerlei andere domeinen, zoals bij melancholie de combinatie 'koud-droog', het element 'aarde' en het seizoen 'herfst', heeft aan het begin van de vroegmoderne tijd filosoferende essayisten ertoe verleid zulke opvattingen te verwerken in hun bespiegelingen.⁵³ Als Van Beverwijck zich mag inlaten met een filosoof als Aristoteles, en dat doet hij direct aan het begin van zijn hoofdstuk over melancholie, staat het moraal-filosofen en andere penvoerders uiteraard vrij deze denker uit de oudheid óók als zegsman te kiezen. Een beroemde kwestie die door Aristoteles aangesneden wordt in zijn *Problemen* heeft alles te maken met melancholie, maar eveneens met genialiteiten is daarom uitermate geschikt voor essayistische en literaire doeleinden.⁵⁴ De vraag die Aristoteles (in *Problema xxx.1*) opwerpt, luidt aldus:

Waardoor komt het dat alle mannen die uitzonderlijk zijn geweest in de wijsbegeerte of de politiek of de literatuur of de kunsten, melancholici blijken te zijn, en sommigen zelfs zodanig dat ze getroffen werden door ziekten die hun oorsprong vinden in de zwarte gal, zoals in de heldensagen wordt verteld van Heracles?⁵⁵

Een dergelijke vraag leidt al snel naar de opvattingen van erudiete stukken-schrijvers in de Nederlanden in de eerste helft van de zeventiende eeuw. Deze categorie penvoerders wordt bij uitstek vertegenwoordigd door een auteur als De Brune. De Nederlandse Johan de Brune de Oude (1589-1658) geldt wel als een van de belangrijkste prozaschrijvers uit deze periode, en zijn stichtelijke, op humanistische basis geschreven essayistische beschouwingen lenen zich goed voor een nadere bepaling van het 'melancholie-discours'

52 M.A. Screech, *Montaigne and melancholy*, 26-27.

53 Zie ook: 'Nawoord' in L. van Gemerts bloemlezing, *Johan van Beverwijck*, 164-180.

54 Zie voor deze samenhang ook: Jennifer Radden ed., *The Nature of Melancholy*, 12-17, en: W. Schleiner, *Melancholy, Genius, and Utopia in the Renaissance* (Wiesbaden 1991).

55 Aristoteles, *Over Melancholie* (vert. Ph. van der Eijk) (Groningen 2001) 28.

bij niet-medische auteurs.⁵⁶ In zijn *Bancket-werck van Goede Gedachten*⁵⁷ beschouwt hij onder de titel *Melancholy* het volgende:

Melancholy is het element der goede verstanden, en de moeder der wijsheyd; maer zomtijds oock van uytsporigheyd, en quade spronghen. Als dat zwart humeur eens beghint te rijzen, en als gezuyrdeesemt, in arbeyd te raeken, 't is wonder, wat ghebobbelde ('woelende') en vreesselijke tochten ('aan-driften') daer uyt niet voort en komen.⁵⁸

De *goede verstanden en de moeder der wijsheyd* gaan zeker terug op Aristoteles en een aantal Renaissance-auteurs in zijn voetspoor, maar het is hoogst aannemelijk dat De Brune hier simpelweg gebruik maakt van de tekst van Van Beverwijck; deze schrijft namelijk: 'Ende hierom wert de Melancholye het Element van de fraeye Geesten, ende de Moeder der wijsheydt genoemd. Dan ('maar') insonderheyt heeft dit plaetsch in de Poëten'. De verbinding van melancholie met intellectuele schittering, zo kenmerkend voor het moderne concept van genialiteit, is echter bij De Brune totaal afwezig en van enige kennis van neo-platonische ideeën op dit terrein, zoals die van Ficino, geeft De Brune geen enkele blijk. Hij schildert daarentegen omstandig *die zwarte droessem die de gheest vol van woelighe onruste maakt en het aenzicht vol grimmaetsen*. Iets over een melancholische achtergrond bij 'poëten' zoekt men er tevergeefs. Zijn volgende beschouwing, nummer CDXXXVIII, getiteld 't *Zelve*, gaat opnieuw over *droef-zuchtighe humeuren* die uiteindelijk de mensen tot *een last van der aerde en van haer zelven* maken, alsof ze *lev-endigh begraven* zijn. Het oproepen van het element 'aarde' is kenmerkend, maar voor het overige bevat De Brunen tekst weinig extra's. In een van zijn stukken geeft De Brune aan dat hij ook zelf te maken heeft met de invloed van de zwarte gal. In CMXLIII maakt hij de lezer daar deelgenoot van: 'Ick eere de zonne, als de Medicijn van de zwarte galle. Als zy haer ('zich') met poozen en tusschen-blicken thoont, schijn ick maer ten halven te leven'.⁵⁹ De Brune lijkt bij de beschrijving van het fenomeen melancholie niet af te wijken van Van Beverwijck; hij is alleen beperkter en vager en ziet ook geen kans moderne inzichten uit buitenlandse renaissancistische bronnen op te nemen. Gezamenlijk geven beide auteurs echter een aardig beeld van

56 Zie: C.H.O.M. von Winning, *Johan de Brune de Oude. Een Zeeuwsche christen-moralist en humanist uit de zeventiende eeuw* (Groningen 1921). Dit werk is in 1979 te Groningen herdrukt.

57 Johan de Brune, *Bancket-werck van Goede Gedachten* (Middelburg 1657).

58 Ibidem, 162.

59 Ibidem, 391.

de stand van zaken in Nederland waar het de kennis over *swaermoedigheid* betreft in ontwikkelde kringen.

Literatuur: Huygens, Westerbaen, Vondel en Hooft

De schakel tussen de medische wereld van Van Beverwijck en de literatuur wordt gevormd door de alom geziene dichter Jacob Cats (1577-1660), net als Van Beverwijck ook gedurende lange tijd een inwoner van Dordrecht. Cats wist Van Beverwijck over te halen zijn werk in het Nederlands te schrijven, en leverde, als een soort wederdienst, berijmde vertalingen van Latijnse citaten en verzen en bovendien nog aparte gedichten bij de diverse hoofdstukken.⁶⁰ Als didactisch-moralistisch auteur heeft Cats een omvangrijk oeuvre nagelaten, inhoudelijk zich uitstrekkend over vele terreinen des levens. De 'medische' aspecten binnen zijn werk zijn inmiddels onderzocht door Van Andel, maar van kwesties rond melancholie maakt hij geen melding.⁶¹ Teksten van grote tijdgenoten uit de eerste helft van de zeventiende eeuw vertonen daarentegen met een zekere regelmaat wél de literaire neerslag van de melancholiethematiek.

De buitengewoon veelzijdige Constantijn Huygens (1596-1687) neemt temidden van de anderen een bijzondere positie in vanwege zijn banden met Engeland.⁶² Uitgerekend in 1621, het jaar van de publicatie van Robert Burtons *Anatomy*, verbleef Huygens op een diplomatieke missie in Engeland en het is tussen december 1621 en maart 1622 dat hij daar zijn bekende satire *'t Costelick Mall* schreef.⁶³ *'t Costelick Mall* ('De dure dwaasheid'), opgedragen aan Jacob Cats, gaat weliswaar over de dwaasheid van de toenmalige mode, maar bevat ook passages die sterk gerelateerd zijn aan de beeldvorming rond melancholie. Smit heeft in 1966 aannemelijk gemaakt dat deze passages alle teruggaan op materiaal uit *The Anatomy of*

60 De contacten tussen Van Beverwijck en Cats worden beschreven in H. Smilde, *Jacob Cats in Dordrecht. Leven en werken gedurende de jaren 1623-1636* (Groningen 1938) 99-112.

61 Zie: M.A. van Andel, 'De geneeskunst in de werken van Jacob Cats', in: *Nederlands tijdschrift voor geneeskunde* 71 (1927) 2350-2363.

62 Zie voor deze contacten: A.G.H. Bachrach, *Sir Constantine Huygens and Britain: 1596-1687. A pattern of cultural exchange I* (Leiden/London 1962), en voor een overzicht van recente literatuur: N.F. Streekstra, 'De groote Webb', in: N.F. Streekstra ed., *Constantijn Huygens 1596-1996* (Groningen 1997) 9-31.

63 Zie: J. Smit, *De grootmeester van woord- en snaarspel: het leven van Constantijn Huygens* ('s-Gravenhage 1980) 95-108.

Melancholy en dat Huygens dit boek gelezen moet hebben of tenminste vluchtig doorgekeken.⁶⁴ Huygens' fragmenten gaan over grootheidswaan, glas-waan, iemand die denkt een onmogelijk grote neus te hebben, claustrofobie, en iemand die nooit een hoed op wil hebben. De satirische inslag van Huygens' bijna 500 verzen tellende gedicht steekt wat af tegen de serieuze toon van Burtons verhandeling en de beschrijving van de *sieckte* die 'tgedruijs laat opstijgen tot daer de zinnen woenen heeft voornamelijk literaire en maatschappijkritische achtergronden.⁶⁵ Huygens spreekt over dit gemeene ('algemene') quaat dat *dagelijckx* waarneembaar zou zijn. De glas-waan komt als volgt aan bod:

Sulck ('deze') schept sich eenen schrick van alle dat hem naeck ('nadert'),
 Wat lett ('scheelt') hem? 'tis gelas ('glas') al datmen aen hem raeckt;
 De stoelen zijn sijn doodt, het bedde doet hem beven,
 Daer vreest hij voor den bil, hier sal hem 'thoofft begheven;
 En noch meer; (ó die't saegh aen 'tmeerendeel der menschen!)
 In die doorluchtigheijt ('doorzichtigheid'), sal sijn wil, sal sijn wenschen,
 Wat hij hoopt, wat hij haet, wat hij mindt, wat hem quelt,
 Voor al dat ooghen heeft ten toone sijn gestelt.⁶⁶

Hoewel Huygens oog heeft voor de droevige gesteldheid van de lijdens aan melancholische wanen, heeft het onderwerp tegelijk een behoorlijke amusementswaarde. Van beide aspecten een citaat ter illustratie. Over het betreurenswaardige wegvallen van het verstand:

Tzijn droeve teeken van een gequetste geest,
 Toegangen ('overgangen'), soo het schijnt, des mensche tot de beest,
 Verdrieten sonder paer ('weerga'): dat opper-stuck der leden,
 Dat edle Redenhuijs soo leegh te sien van reden.⁶⁷

en het komisch effect ervan:

Wie isser evenwel soo kittel-dooft ('ongevoelig voor kietelen'), soo steegh ('stijf'),
 Dien al dit mijmeren ('zinsverbijstering') niet eens aen 'tlachen creegh?

64 J. Smit, *Driemaal Huygens. Vergelijkende karakterisering van Constantijn Huygens' Batave Tempe, 't Costelick Mall en De Uytlandighe Herder* (Assen 1966) 97-106.

65 Citaten telkens uit: A. Leerintveld, *Constantijn Huygens. Nederlandse gedichten 1614-1625*, I (Den Haag 2001) 133.

66 Ibidem, 133-134, aldaar vs. 103-110; woordverklaringen zijn door mij tussen teksthaken toegevoegd.

67 Ibidem, 134, aldaar vs. 121-124 en 125-126.

Portret van Constantijn Huygens.

In zijn lange gedicht *Daghwerck* (geschreven met tussenpozen tussen 1627 en 1637), waarin hij zijn leven tezamen met zijn echtgenote Suzanna ('Sterre') beschrijft, komt ook een persoonlijk gekleurd beeld naar voren, zelfs wanneer het om 'wetenschappelijk' getinte uitbeeldingen van de interne kant van het menselijk lichaam gaat. Na het introduceren van de gal komt de milt aan bod, in de marge aangeduid met *Splenes*. Huygens' passage is als volgt:

Ksal ons door ons seluen ('zelf') voeren ('heenvoeren')
 (...)
 Doorden poel van 'touerschot ('teveel (aan zwarte gal)')
 Die mij soo veel soets verbrodt ('verknoeit')
 Met het sure van sijn' dampen,
 Wortels ('oorsprong') van mijn' ijd'le rampen
 Mijn' bekommering met niet ('niets'),
 Mijn moedwillighe ('onredelijke') verdriet;⁶⁸

In proza-aantekeningen van Huygens zelf bij dit gedicht komt de milt eveneens ter sprake:

De Milte, die mij veeltijds soo quellijck sonder ander oorsaeck maeckt.⁶⁹

De centrale rol van de milt - het orgaan dat Huygens zo *quellijck* ('ellendig') maakt - komt natuurlijk ook bij Van Beverwijck aan de orde. Lijders aan melancholie zouden zelfs een *stijf en pynlyck geswel* hebben dat *van buyten omtrent Milt en Dermscheyl* ('darmscheel, plooï van het buikvlies') te voelen zou zijn. Baumann haast zich deze zienswijze naar het rijk der fabelen te

68 F.L. Zwaan, *Dagh-werck van Constantijn Huygens* (Assen 1973) 139 (vs. 1709) en 140 (vs. 1735-1740).

69 Ibidem, 295 en 354.

verwijzen.⁷⁰

Hoewel *Dagh-werck* geruime tijd gecirculeerd heeft onder Huygens' literaire vrienden werd het pas in 1658 gedrukt. Voor een tweetal andere geschriften van zijn hand geldt dat ze juist uitdrukkelijk privé moesten blijven: de autobiografisch getinte beschrijvingen van zijn leven, bestemd voor zijn eigen kinderen. In beide Latijnse teksten maakt hij melding van zijn 'temperament' in termen van de Galenische onderscheidingen. Het eerste fragment dateert uit 1629-1631 en staat bekend als 'Fragment eener Autobiographie van Constantijn Huygens'; het is inmiddels twee maal vertaald in modern Nederlands⁷¹ en de passage die van belang is, luidt als volgt:

Later ben ik, door allerlei ziekten geplaagd, in uiterlijk en in gesteldheid nogal van hem (nl. zijn broer Maurits) gaan verschillen. Ik ben vooral droger geworden. Ik denk dat de beide galsoorten, waarmee ik rijkelijk bedeed ben, hiervan de oorzaak zijn. Ik moet dat wel van mijn vader geërfd hebben, want ik heb nooit kunnen constateren dat de zwarte gal een dominerende component is geweest van de moedermelk waarmee ik als enige onder de kinderen gevoed ben.⁷²

Naar eigen zeggen bezit Huygens dus een cholerisch-melancholisch temperament (zowel gele als zwarte gal) en de opmerking over 'droger' sluit daar precies bij aan, omdat 'droog' bij de humores alleen op cholerisch en melancholisch van toepassing is. In de tweede autobiografie uit 1678 komt Huygens daar nog eens op terug. Hij stelt daar: 'ik heb een temperament toebedeeld gekregen zonder valse gal'⁷³ cholerisch zonder dominantie van kwaadaardige gal.⁷⁴

Bij Huygens is er een duidelijk verschil tussen de satiricus, die het thema van de melancholie literair gebruikt en daar dan de meer extreme vorm van toont, en de dichter-autobiograaf, die zijn stemmingen (van bekommernis, verdriet en ellende) in verband brengt met zijn melancholische aard voortkomend uit de inwerking van de humores. In het eerste geval ligt

70 Ibidem, 230

71 A.H. Kan, *De jeugd van Constantijn Huygens door hemzelf beschreven* (Rotterdam 1946, herdruk in 1971). C.L. Heesakkers, *Constantijn Huygens: Mijn jeugd* (Amsterdam 1987).

72 Heesakkers, *Constantijn Huygens*, 16.

73 In het Latijn "animum sine bile maligna obtinui", citaat en vertaling uit F.R.E. Blom, *Constantijn Huygens. Mijn leven verteld aan mijn kinderen in twee boeken I* (Amsterdam 2003) 182-183, aldaar vs. 1130-1131.

74 Ibidem, II, 407.

het accent op de wanen, dus de manifeste stoornis of aandoening, in het laatste op de melancholische constitutie, waarbij de centrale notie vrees en droefheid zonder oorzaak (*quellijck sonder ander oorsaeck*) is. Toespelingen op het 'Aristotelische' verband met genialiteit of creatieve energie blijven in zijn werken achterwege.

Van melancholie in de persoonlijke sfeer is daarentegen weer geen sprake bij de levensgenieter Jacob Westerbaen (1599-1670), van origine een medicus, maar gaandeweg een landheer met een passie voor jagen en goede maaltijden. Zijn kwaliteiten als dichter stonden bij de tijdgenoten goed aangeschreven en zijn werk was bepaald populair. Tot de echte top werd hij ook toen niet gerekend, maar hij 'figureert wel steevast in de divisie daar net onder'.⁷⁵ Westerbaen had goede contacten met Cats en Huygens en volgde met name Huygens op meerdere terreinen na. Zo betrof hij net als Huygens met Hofwyck ook een eigen buitenplaats en schreef daar, net als Huygens, ook een lang gedicht over. Dit gedicht *Ockenburgh* (1654) geeft een uitvoerige beschrijving van het leven van de dichter op het gelijknamige buitenverblijf. Westerbaen permitteert zich tal van uitweidingen en excursies en één daarvan betreft de melancholie. Ook nu treedt Westerbaen in de voetsporen van Huygens, want zekere reminiscenties aan soortgelijke passages in 't *Costelick Mall* zijn er beslist. Onderstaand fragment waarin achtereenvolgens het schema van het ontstaan van melancholie wordt ontvouwd en enkele saillante voorbeelden worden gegeven (glas-waan en onmatig grote neus) vindt zijn voortzetting in een reeks andere gevallen: straatvrees vanwege de waan een graankorrel te zijn en opgegeten te worden door een kip, angsten alles te laten verdrinken bij het hanteren van de kraan, en eetproblemen ten gevolge van de waan overleden te zijn.

Geen plaester ('geneesmiddel') om 't geswel der Milte te verteeren
Uyt droesem van het bloed uyt swarte vocht vergaert,
Die 't hooft op stelten stelt door dampen diese baert,
Die in het herssen-huys door warmten opgesteegen
Den menschen maelen doen, en mallen, en verleegen
Dees met syn hindersten ('achterste'), als waer syn bil van glas,
Die met zyn neus, als of s' een schaepen-schouder was,
In droefheyt, en in vrees, en misvertrouwen leven.⁷⁶

75 Deze karakterisering is van J. Koppenol, *Jacob Westerbaen. Gedichten* (Amsterdam 2001) 116.

76 Jacob Westerbaen, *Gedichten. Vijf Boecken, Ockenburgh (Boeck IV)* ('s-Gravenhage 1657) 152-153.

Westerbaen gebruikt de melancholie dus in feite als een beeldend literair element en laat in de uitwerking daarvan zien dat het samenstel van oorzaak en (psychotische) manifestatie aansluit bij het verwachtings- en kennisniveau van de ontwikkelde lezer. Het ontbreken van enige persoonlijke betrokkenheid bij dit onderwerp in zijn werk onderscheidt hem dan weer van Huygens en Vondel.

Zoals er bij Huygens een literaire en een persoonlijke component in zijn benadering van het fenomeen melancholie valt te constateren, is er bij de 'Prins der Nederlandse dichters' Joost van den Vondel (1587-1679) eveneens een aspect van zuiver tekstuele uitbeelding en een aspect van persoonlijke beleving aan te wijzen. Van beide volgt een voorbeeld: een fragment uit Vondels toneelstuk *Joseph in Egypten* (1640) en een zeer persoonlijk gedicht uit 1621, getiteld 'Gebedt, Uytgestort to Godt, over mijn geduerige quijnende Sieckte'.

Joseph in Egypten dateert uit de tijd dat Vondel als toneelschrijver al een behoorlijke reputatie bezat en zich vrij voelde uiteenlopende thema's aan te snijden met materiaal naar eigen keuze. *Joseph in Egypten* is een bijbels drama dat zich richt op de dualiteit van goed en kwaad en de rol van de hartstochten; Joseph wordt blootgesteld aan krachtige verleidingsmanipulaties van de kant van Potifars vrouw en haar listige voedster, maar doorstaat alle verlokkingen. In het derde bedrijf verwoordt Vondel nauwkeurig de denkbare excessen van vlagen van liefdesmelancholie als hij de voedster de volgende persuasieve woorden in de mond legt:

'k Zie hartzeer aen mevrouw, en sidder voor mijn heer.
Het brein is driftigh ('hartstochtelijk'), noch veel driftiger haer leven.
Zy magh ('kan') zich zelf verdoen, een' wissen dootsteeck geven,
Of springen in een' put, of van een galery.⁷⁷

Het *springen in een' put* is omineus hier, maar Vondel kon in 1640 niet weten dat Barlaeus in 1648 door verdrinking in zijn waterput de dood zou vinden. De reactie van Joseph is interessant, omdat hij de toestand van Potifars vrouw diagnosticeert in termen van een melancholisch liefdesaffect en daarbij (veertien jaar eerder dan Westerbaen) de hele keten vanaf de werking van de milt tot aan het verliezen van het verstand verbaal in kaart brengt. De tekst luidt aldus:

77 J. van den Vondel, *Joseph in Egypten*, in: J.F.M. Sterck ed., *De werken van Vondel IV* (Amsterdam 1930) 186, aldaar vs. 826-829.

Want Min heeft, uit heur' aert, een' nasleep van gebreecken,
En zorgh, en moeilijckheên, die 't miltebloet ontsteecken,
Waer uit een donkre damp allengskens opwaert zweeft
Naer 't brein, daer het verstant zijn' stoel ('zetel') en woonplaets heeft;
Zoo wort het bekeneel ('de hersenkas') benevelt, en de zinnen:
Het hoofd draeit om end om, en rust niet van te spinnen ('uit te spin-
nen')
'tGeen d'overpeinzigen in hare bezigheên
Op 't ingeprente wit ('doel') vast ('steeds') rockenen op een ('op een
(spin)rokken winden').
Dit malen zonder endt, wat zou het anders kunnen,
Dan al de zwarte gal verbittren en verdunnen,
Tot datze zette in vier en vlam al 't ingewant,
En vliegende in het brein verweldigh ('overweldigt') het verstant.⁷⁸

De hier geschetste liefdesmelancholie is geheel anders dan die van Huygens' geportretteerde wanen of de op hem zelf betrekking hebbende stemmingsverschijnselen. Het betreft hier een acute reactieve psychische stoornis, die in Burtons *Anatomy* uitvoerig aan de orde komt als hij in zijn *Third Partition* ingaat op *Love Melancholy*. Hoe gedetailleerd en omvangrijk Burtons verhandeling⁷⁹ ook is, Vondel moet zich gebaseerd hebben op andere informatiebronnen, of algemene kennis, want hij beheerste (net als Hooft) het Engels niet.⁸⁰ Vondels voorbeeld in relatie met de eerder besproken gevallen laat meteen ook zien hoe heterogeen de categorie 'melancholisch' destijds geweest moet zijn. Hoewel ook Burton al sprak van de toren van Babel in dit verband, is het voor moderne onderzoekers nog steeds problematisch de historisch bepaalde configuraties te markeren.⁸¹

Het persoonlijk ingekleurde *Gebedt* uit 1621 laat een andere kant van de melancholieproblematiek zien en wel een sterk religieuze. In hetzelfde jaar als de totstandkoming van *Gebedt* liet ook Burton hier reeds zijn licht over schijnen in zijn *Third Partition*, een aanwijzing dat het onderwerp

78 Ibidem, 187, aldaar vs. 843-854.

79 In de editie-Faulkner et al., *Anatomy of melancholy* III, beslaat de tekst van *Love Melancholy* 329 pagina's. Een Nederlandse vertaling van de belangrijkste fragmenten vertaald oor Yves van Domburgh verscheen onder de titel *Melancholie der liefde* (Amsterdam 1969).

80 Zie: N.F. Streekstra, *Afbeeldingsrelaties. Een taal- en letterkundig essay over Huygens' Donne-vertalingen* (Groningen 1994) 138-141.

81 Zie b.v. J. Radden, *The Nature of Melancholy*, 5-10.

internationaal niet onopgemerkt was gebleven.⁸² Het is overigens bij deze koppeling van melancholie en religie bij Vondel niet noodzakelijk dat de melancholie zelf een godsdienstige basis heeft; in zijn geval komen meerdere mogelijkheden in aanmerking. Het gedicht telt 34 versregels en is te lang om hier integraal weer te geven;⁸³ de volgende selectie geeft echter een indruk:

Gy die de sieckte queect, en doetse weer verdwijnen,
Aensiet een Christen hert ('hart'), belegert met veel pijnen:
(...)
Aensiet de swackheyt dan van uwen armen dichter:
Myn rouwe ('open') wonden salft, en maect myn qualen lichter:
(...)
Dit harnas eischt den noot, want jaren sach ick enden;
Maer noyt myn swarigheen, en daeg'lijksche ellenden.
Dit maect my 't leven suur, en mat de geesten af,
En doet ons hemelwaerts vaeck suchten om het graf.
(...)
Wy nemen dan in danck den tijdelijcken druck.
Laet ons, ô Heer! slechts niet beswijcken onder 't juck;
(...)⁸⁴

In een voorname analyse van dit gedicht en zijn context laat Porteman⁸⁵ zien dat het niet eenvoudig is dit gedicht eenduidig te relateren aan een moeilijke periode in Vondels leven, waarin hij volgens zijn biograaf Geeraardt Brandt was 'ter neêrgeworpen van een langduurige quynende ziekte, die hem zeer verzwakte, zyne geesten afmatte, en om den doot deede wenschen.'⁸⁶ *Gebedt* past weliswaar in een doperse cultuur, maar voegt zich ook in de literaire traditie van het ziektegedicht, een sub-genre binnen de religieuze lyriek. Porteman maakt nu aannemelijk dat dit gedicht vooral moet worden opgevat als 'het gebed van een melancholicus'.⁸⁷ Naast

82 Faulkner et al., *Anatomy of Melancholy* III, 330-446.

83 De gehele tekst staat in J.F.M. Sterck ed., *De werken van Vondel* II, 409-410.

84 vss. 1-2, 5-6, 9-12, 27-28.

85 K. Porteman, "Aensiet de swackheyt dan van uwen armen dichter" Een lectuur van Vondels 'Gebedt' (1621), in: K. Porteman ed., *Uut goeder jonsten: studies aangeboden aan prof. dr. L. Roose naar aanleiding van zijn emeritaat* (Leuven/Amersfoort 1984) 115-130.

86 Geeraardt Brandt, *Het leven van Joost van den Vondel* ('s-Gravenhage 1932) 11.

87 Ibidem, 122-127.

elementen die traditioneel of bijbels kunnen worden geduid (het *belegert hert*; de langdurige *swarigheen en daeg'lijcksche ellenden*) zijn er meerdere heel gerichte aanwijzingen. *Swarigheen* kan ook verbonden worden met 'aarde' en 'duisternis' en andere elementen uit het gedicht die aansluiten bij de melancholische symboliek. De melancholische duiding die Porteman echter met name naar voren brengt, is de specifiek religieuze, waarbij een nuttige, heilzame droefheid of zwaarmoedigheid een kwaal is, maar ook een *lust* tot het *hóógste goed*. In bijvoorbeeld de woorden *hemelwaerts suchten* (vs. 12 hierboven) geeft Vondel deze gedachte perfect vorm.

Terugkerend naar de thematiek van Vondels *Joseph in Egypten*, kan men de vraag stellen of er ook materiaal voorhanden is dat een persoonlijk geval van liefdesmelancholie bij een van de grote dichters uit de Gouden Eeuw aannemelijk maakt. Liefdesmelancholie komt immers uitvoerig ter sprake bij Burton en Laurentius, en, wat later, ook in het werk van Van Beverwijck en moet dus als een wat algemener fenomeen van de vroegmoderne tijd worden gezien. Volgens Van Beverwijck kan liefdesmelancholie ook toeslaan bij de 'alderwijste luyden':

Onder de Melancholijcke wtsinnigheyt mach ('kan') mede wel begrepen werden de *MALLE* ende *DULLE* Liefde, alsoo deselve oock de alderwijste luyden van haer ('hun') verstand berooft, soo dat P. Syrus wel heeft der-ven ('durven') seggen dat Minnen, ende Wijs zijn naulicx de Goden selfs toegelaten wert.⁸⁸

Deze openingswoorden van kapittel VII indiceren dat ook gelijkmoedige en stoische persoonlijkheden van aanzienlijke statuur ten prooi kunnen vallen aan dit type melancholie. Brieven en een lang gedicht onthullen dat de serene en beheerste P.C. Hooft (1581-1647) in 1627 in een ernstige crisis verkeerde, waarbij een (op dat moment nog onbeantwoorde) liefde als spil fungeerde. Die liefde was dan wel niet uitgesproken 'mal ende dul', maar leidde niettemin tot een depressieve toestand voor Hooft en een, voor zijn doen, opmerkelijke handelwijze. Dat het hier om melancholie moet gaan, blijkt uit een brief van Hooft zelf, waarin hij de diagnose van de artsen ter sprake brengt:

Een zorghlijk ('zorgwekkend') accident ('complicatie') met koorts ver-mengt gecauseert ('veroorzaakt'), nae ('naar') 't oordeel der medicijns, wt ('door') melancholje heeft mij gedreven om de bijgevoeghden (...) redenen

88 Van Beverwijck, *Schat der ongesontheit*, 453.

(...) ten hujse van UE ('u') te schikken ('zenden') ...⁸⁹

De brief was gericht aan Leonora Hellemans, de beoogde geliefde met wie Hooft kort daarna inderdaad in het huwelijk zou treden⁹⁰ Deze brief was 'zeer haestigh' als begeleidend brief geschreven op 27 augustus 1627 en volgde op een dramatische andere brief die hij diezelfde dag eveneens aan haar had geschreven. In die eerdere brief schetst hij zijn levensgevaarlijke vertwijfeling en liefdeskwellingen.⁹¹ Hij schrijft: 'D'oorzaak daer van is een quaele ('kwaal', lees: "melancholie") gesproten ('voortgekomen') wt ('uit') de quellingen, die 't UE ('u') belieft heeft mijne liefde toe te leggen ('te schenken') t' haeren loon'. De zware depressie met veel stress en 'de doodt op de lippen' vormde het dieptepunt van een periode waarin hij zijn gezin vernietigd ziet worden door het overlijden van zijn echtgenote en alle kinderen, zijn ouders hem ontvallen, zijn avances in de richting van Susanna van Baerle op niets uitlopen (waarbij de jongere Huygens wel succesvol blijkt), zijn leeftijd hem dwarszit, en, tenslotte, de verovering van een 'vrouwe' dreigde te mislukken waardoor ook een nieuw huwelijk problematisch leek. Alle beproefde acties om de melancholie te bezweren waren zonder resultaat gebleven:

Moedwillighlijk nochtans en heb ick mij in deze diepten van droefheit niet geworpen, maer kortswijl ('tijdverdrijf'), geselschap, ende allerlei onderhoudt ('conversatie') gesocht om mijne zinnen te verleiden ('verstrooien') ende hun, door de vergetelheit, als eenen slaepdrank, dit wee ongevoeljk ('ongevoelig') te maeken. Vindende alles te vergeefs (...).

De beslissende brief die de wending ten goede inluidde, is een egodocument van uitzonderlijke klasse; hij toont Hooft in een volstrekt atypische gemoedstoestand en maakt zijn melancholisch affect zelfs fysiek zichtbaar. Hij schrijft

Ach opentse (nl. de ogen van uw vernuft) doch; ende met eenen UE ('uw') harte aen deeze mijne redenen, die gesult ('doortrokken') zijn in mijn traenen, ende ondertekent met mijn bloedt. Traenen gestort wt ('uit') deernis die ick heb zoo met UE ('u') ende de verdooltheit van UE ('uw')

89 H.W. van Tricht, *De briefwisseling van Pieter Corneliszoon Hooft*, I (Culemborg 1976) 630, aldaar brief 265.

90 Zie voor deze episode uit Hoofts leven: H.W. van Tricht, *Het leven van P.C. Hooft* ('s-Gravenhage 1980) 140-146.

91 H.W. van Tricht, *De briefwisseling van Pieter Corneliszoon Hooft*, 625-628, aldaar brief 264.

zinnen als met mij zelven. Bloedt ten besten van UE tot zijnen laesten druppel toe.

Op de plek waar *traenen* staat, zijn nog steeds de vochtplekken zichtbaar. Ook de ondertekening is daadwerkelijk met bloed. Toen de melancholische liefdescrisis voorbij was, hernam Hooft zich weer geheel en bleef tot in lengte van jaren het toonbeeld van onverstoorbare stoïsche rust. Alleen één lang gedicht, ontstaan tijdens de crisisperiode, vormt de literaire neerslag van Hoofts zwaarmoedige woelingen. In zijn *Dankbaar Genoegen* vervlecht hij zijn persoonlijke bezwaardheid met een algemeen bespiegelend thema over Gods wijsheid en goedheid.⁹² Het is niet moeilijk om in 't *bedaarde wederpaer* Leonora Hellemans te herkennen, en de depressie wordt met *druk* goed verwoord:

'T bedaarde wederpaer is ook in 't hart verkoelt,
En nauw, de kledren door, de kracht der vlammen voelt.
In desen druk steek jck. (...)

Het gedicht is uiteindelijk niet geheel afgerond; zodra het verlossende woord door Leonora werd gesproken, verdween de innerlijke noodzaak tot schrijven.⁹³

Egodocumenten: Barlaeus

Bij Caspar van Baerle, meestal aangeduid als Barlaeus (1584-1648), komen alle lijnen uit de vorige secties tezamen. Hij was dokter, want hij had geneeskunde gestudeerd en was gepromoveerd als Doctor in het Franse Caen (1621), maar hij heeft de geneeskunst nauwelijks gepraktiseerd. Hij correspondeerde met Van Beverwijck en ontving van hem ook diens *Schat der gesontheit*,⁹⁴ maar niet zijn medische achtergrond als arts is hier van primair belang, wel zijn ziektegeschiedenis als melancholisch patiënt.⁹⁵ Hij

92 P. Tuynman en G.P. van der Stroom (ed.), *P.C. Hooft Lyrische poëzie I* (Amsterdam 1994) 447-453.

93 F. Veenstra geeft in zijn *Ethiek en moraal bij P.C. Hooft* (Zwolle 1968) op pagina 105 tot en met 205 een diepgaande interpretatie van *Dankbaar Genoegen* tegen de achtergrond van renaissancistische levensidealen.

94 F.F. Blok, *Caspar Barlaeus. From the correspondence of a melancholic* (Assen/Amsterdam 1976) 76.

95 Veel van de gegevens over Barlaeus' ziektegeschiedenis zijn hier ontleend aan de eerder vermelde studie van Blok. Deze voortreffelijke monografie is onmisbaar voor de juiste beeldvorming omtrent het verloop van Barlaeus' melancholische aandoening.

was een denker van formaat en bekleedde jarenlang academische ambten, in Leiden als onderregent van het Statencollege (filosofie en klassieke letteren) en later als leerstoelhouder logica aan de universiteit aldaar, in Amsterdam als hoogleraar filosofie aan het nieuw gestichte Athenaeum Illustre. Behalve in de filosofie was hij ook goed onderlegd in de theologie; vele jaren voordat hij medicijnen studeerde – in feite een intermezzo in zijn loopbaan – had hij al in Leiden de studie theologie afgerond en gewerkt als predikant. Zijn grootste faam verwierf Barlaeus echter met zijn Latijnse poëzie. Als Neo-Latijns dichter was hij tot ver over de grenzen bekend en zijn gedichten werden in de zeventiende eeuw meermalen gebundeld onder de titel *Poemata*. Als excellent beoefenaar van de wijsbegeerte en de poëzie (hij gold wel als een *poeta divinus*) valt Barlaeus dus precies in de termen van het Aristotelische verband tussen genialiteit en melancholie. Evenals Huygens en Hooft was Barlaeus een groot briefschrijver; zijn schoonzoon Geraardt Brandt gaf in 1667 reeds zijn brieven uit. Uit de inventarisatie van zijn brieven blijkt dat hij vooral met Huygens, Hooft en Cunaeus (een Leidse collega-hoogleraar) een intensieve briefwisseling onderhield en het zijn precies deze egodocumenten die een reconstructie mogelijk maken van het verloop van de melancholie bij Barlaeus.⁹⁶

In totaal kunnen bij Barlaeus vier perioden met melancholische depressies worden aangewezen, achtereenvolgens plaatshebbend in 1623, 1632, 1637-38 en 1647-48.⁹⁷ De duur ervan bedroeg telkens (ruim) een half jaar, ofschoon de eerste depressie wat minder precies in beeld te brengen is. De depressie van 1623 kwam voort uit een aanhouding die verband hield met de godsdienstige twisten tussen Remonstranten en Contra-Remonstranten en veel angst in Barlaeus moet hebben opgeroepen, waardoor zijn geestelijke vermogens ernstig te lijden hadden. Geraardt Brandt beschrijft de maatschappelijk-religieuze context, en noemt Barlaeus' aandoening 'melancholie'; negen jaar later – bij zijn tweede depressie – zou Barlaeus ook zelf deze aanduiding gebruiken en stelde hij dat hij er op dat moment nog veel erger aan toe was dan destijds. Veel brievenmateriaal over het gebeurde in 1623 is er niet, omdat zowel Vossius als Cunaeus ook in Leiden woonden en contact met hem hadden en de correspondentie met Huygens nog op gang moest komen.

Vanaf 1625 werden de banden met Huygens aangehaald en enige tijd

96 K. van der Horst, *Inventaire de la correspondance de Caspar Barlaeus 1602-1648* (Assen 1978).

97 F.F. Blok, *Caspar Barlaeus*, 123.

Afbeelding Barlaeus: Portret van Caspar Barlaeus; gravure van Th. Matham naar een tekening van J. van Sandrart (bron: H.W. van Tricht *De briefwisseling van Pieter Corneliszoon Hooft*, III (Culemborg 1979) 160).

later (toen Barlaeus naar Amsterdam was verhuisd) volgde Hooft. Dankzij het vele materiaal aan brieven van Huygens, Cunaeus en Hooft worden de diverse fasen van Barlaeus' melancholie zichtbaar. Hoewel humanistische gentlemen het onderwerp van de persoonlijke gezondheid doorgaans vermijden, was er in het geval van Barlaeus alle reden toe niet terughoudend te zijn: Huygens en Cunaeus zagen de briefwisseling vooral als een vorm van therapeutische ondersteuning.

De aanleiding voor de tweede melancholie in 1632 is enigszins onduidelijk. Barlaeus hield het op overwerktheid, maar hij was ook te water geraakt hoewel hij watervrees kende en er speelde een belediging in familiekring. Barlaeus was langere tijd apathisch en zonder enige energie. Cunaeus adviseerde hem diët te houden, maar gaf ook andere aanwijzingen en opbeurende woorden. Barlaeus beschreef op zijn beurt een aantal medische bijzonderheden, zoals kortademigheid, moeite met spreken, slaapproblemen en het verlies van zijn 'ratio'.

De derde melancholische depressie lijkt minder zwaar, maar was hardnekkiger. Barlaeus zag nog kans wat te bewegen en hield enige belangstelling voor zijn werk. Hij kreeg opnieuw het advies diët te houden (geheel in lijn met Burtons voorschriften in *The Anatomy of Melancholy*), zich te matigen met de studie en contacten met vrienden te onderhouden. Ter afleiding stuurde Huygens hem opbeurende gedichten toe. Bij de vierde (en laatste) melancholische depressie speelde het overlijden van P.C.Hooft een grote rol. Barlaeus raakte in een stemming van diep verdriet en werd overmand door het besef van eigen sterfelijkheid. De correspondentie met Huygens lag zes maanden stil; daarna gaf hij aan uit een lange, diepe slaap te zijn ontwaakt.

Tijdens zijn melancholische inzinkingen werd Barlaeus gekweld door waanvoorstellingen, maar het was kennelijk te pijnlijk voor hem die in

brieven expliciet te benoemen. Hij voelde zich 'een doelloze doler en een slaaf van de meest ontaarde meesteres, die de mensen Phantasia noemen (...). Geketend aan die Chimaera ['hersenschimmig monster'] verlang ik ernaar mij van haar te bevrijden (...).'⁹⁸ Anderen maakten daarentegen meer precies melding van zijn glas- en boterwanen. Barlaeus noemt zich overigens wel weer een geval dat past in Huygens' *Costelick Mall*, een literaire toespeling die niet voor tweeërlei uitleg vatbaar is. Blok oppert nog de mogelijkheid dat Barlaeus óók nog zou hebben geleden aan de waan uit steen te bestaan of überhaupt niet te bestaan, de zogenaamde nihilismewaan.⁹⁹ Dat laatste komt dan dicht in de buurt van een van de wanen uit Westerbaens *Ockenburgh*. Literatuur en leven lijken zich bij Barlaeus op een bizarre manier te vermengen.

Literatuur als therapeutisch middel werd tenslotte ook door Huygens ingezet; hij wist Barlaeus te bewegen zijn gevoelens via de weg van de dichtkunst te kanaliseren en zo in bedwang te krijgen. Het bevrijdende gedicht 'In Nebulas Amstelodamenses' ('Op de nevels van Amsterdam') is daarvan het resultaat.

Of Barlaeus' kwaal, die tegenwoordig zou worden gerubriceerd als een (recidiverende) 'zware depressieve aandoening van melancholische aard' ook werkelijk overwonnen is, blijft onduidelijk. Op 14 januari 1648 vond Barlaeus de dood door verdrinking in de waterput bij zijn huis. Mogelijk een natuurlijke dood, maar een omringd door raadsels, die tijdgenoten en moderne biografensterke aanwijzingen hebben opgeleverd dat het wellicht toch zelfmoord geweest moet zijn.¹⁰⁰

98 "(...) vagus erro et depravatissimae Dominae, quam Phantasiam vocant (...) Isti Chimaerae illigatus expediri cupio (...)" ; F.F. Blok, *Caspar Barlaeus*, 126-127.

99 Ibidem, 131.

100 Ibidem, 179-183.